

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА НЕСТАБИЛНОСТ НА ГРАНИЦИ ЦРНЕ ГОРЕ И ТУРСКОГ САНЦАКА ЗА ВРИЈЕМЕ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ (1908—1909)

Берлински уговор (1878) омогућио је Аустро-Угарској да окупира Босну и Херцеговину, али је Беч у накнадним преговорима са Цариградом добио могућност да размјести своје гарнизоне по Санцаку и развије у тој области несметану пропагандну и обавјештајну дјелатност.¹ Тиме је почела да се остварује прва етапа у освајачком плану Хабсбурговаца и надирање бљока Централних сила према југоистоку Европе. Дипломатија црно-жуте Монархије је понудила Црној Гори неке уступке. Предвиђало се и њено територијално ширење према Херцеговини, под условом да Цетиње призна анексију.²

Аустроугарски и руски пројект Санцачке, односно Јадранске жељезнице нијесу остварени због међусобних изукрштаних интереса. Али Беч 1908. није желио да одустане од намјере да, послије три деценије, припоји Босну и Херцеговину, формално везане за Турску. Балплац је знао и за слабост Русије, за надмоћ Немачке, за српско-црногорска трвења, па је одлучио да се анексија проведе 24. IX/7. X 1908 поводом 60-годишњице владавине цара Фрање Јосифа I.³

¹ *Политика*, 31. VIII 1908, стр. 1; Боко Пејовић, *Политика Аустро-Угарске, Италије и Србије у Новопазарском санцаку 1878—1912 и увођење реформи у Турској*, Токови, Иванград 1973, бр. 1—2, стр. 2—3.

² Мемоари војводе Гавра Вуковића, *Из дипломатских односа Црне Горе с Енглеском, Француском, Бугарском, Аустријом и Турском*, Цетиње 1929, 23 — 24.

³ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Борбе Симић (БС), извјештај од 24. IX 1908; в. факсимил уз мој чланак о анексији БиХ 1908. (Мостарска „Слобода“, 27. I 1969, стр. 7); М. Радусиновић, *Затегнутост на црногорској граници према Боки Которској у вријеме анексионе кризе (1908—1909)*, Зборник Которске секције Друштва историчара Црне Горе, бр. 1, Котор 1973, стр. 147; М. Радусиновић, *Притисак аустроугарске флоте на Црну Гору у вријеме анексионе кризе 1908—1909*. г., Годишњак XXVI Поморског музеја у Котору, Котор 1978, стр. 97.

Узајамне оптужбе Беча, с једне стране, и Цетиња и Београда, с друге, отвориле су пут заоштравању и гомилању трупа с обје стране границе према Аустро-Угарској. Као гест добре воље према младотурцима и њиховој још неучвршћеној револуцији, аустроугарски гарнизони су почели да се повлаче из Пријепоља, Прибоја и Пљеваља. У Санџак су поново ушли отомански официри, који су развили турску заставу. Аустроугарске јединице су се повукле већ у октобру 1908. Та промјена на сјеверној црнопрској граници донијела је Цетињу значајно олакшање.⁴

Санџак је добио на значају, и то више него што је у први мах изгледало. Бечко присуство овдје није било осјетно последице повлачења аустроугарских регименти с турског земљишта, али је радост турских поданика била помијешана с наслућивањем повратка гарнизона црно-жуте монархије ако им се укаже прилика да крену к Солуну. Тежње Црне Горе и Србије да се споје преко Санџака нијесу биле непознате Турској. Ова удаљена турска провинција је, последице губитка Босне и Херцеговине, одједном постала примамљива и за њих.⁵

Окријељени првим турским изјавама, у којима је било бар вербалног негодовања, Цетиње и Београд су се трудили да споља, дипломатским акцијама, и изнутра, заједничким наступима и манифестацијама српског и муслиманског становништва у Босни и Херцеговини и Санџаку, привуку Цариград у троцлани војни савез.⁶ Већ 22. октобра (по ст. календару) код манастира Бурђеви Ступови народ Сјенице, Новог Пазара, Нове Вароши, Пријепоља, Пљеваља, Бијелог Поља, Рожаја и Берана одржао је скуп, на којем је осуђена анексија. У тој акцији је учествовало српско и муслиманско становништво.⁷

Санџак је био подручје са кога се могао очекивати прилив добровољаца у Црну Гору. Између централне власти у Цетињу и Обласне управе у Колашину било је и неразумијевања у вези с пописом добровољаца. Чиновници у Колашину су предложили Министарству унутрашњих дјела, поводом пописа добровољаца у беранском округу, да не би требало дозволити попис“ прије него се означи зашто се пишу а може се поједноставити да се не уписују“. Министарство унутрашњих дјела је издало на-

⁴ Бошњак (календар за 1910), Сарајево, 78.

⁵ АС, БС, повјерљиви извјештај из Беча бр. 551, Симић-Миловановићу, 28. X 1908; Архив Државног секретаријата иностраних послова (у даљем тексту: АДСИП), Хартије Милована Миловановића — 2 (у даљем тексту: ММ).

⁶ Музеј Цетиње (у даљем тексту: МЦ), Никола I, бр. 366 од 1908. — Пашићев план о аутономији Босне и Херцеговине под сизеренством Порте требало је да увуче Турску у српске дипломатске комбинације (в.: Димитрије Борбевих, *Милован Миловановић*, Београд 1962, стр. 108).

⁷ *Цетињски вјесник*, 25. X 1908, 1—2.

редбу Обласној управи да не прави сметње попису добровољаца⁸

Али, иза декларативне осуде анексије у Турској је било све мање оних који су били вољни да се и оружано супротставе Аустро-Угарској. У Цариграду, а још више у Санцаку међу нехришћанским становништвом, била је присутна подозривост према намјерама Београда и Цетиња. За Црну Гору се мислило да је склонија да увуче Србију у санџачки вртлог. Почеле су да круже забрињавајуће гласине — да је око 3.000 Црногораца спремно да заузме Беране.⁹ Такве су вијести преносили и турски посланици, акредитовани у разним земљама, Порти и султану.¹⁰ Предсједник црногорске владе др Лазар Томановић је упутио црногорском посланику у Цариграду Греговићу телеграм у којем је захтјевао да предочи турској влади право стање и да су све информације које се тичу „... наше мобилизације пут турске границе злонамјерно протурене и измишљене“.¹¹ Књаз је и лично морао да интервенише да би турског посланика на Цетињу увјерио да ће Црна Гора и Србија чувати интегритет Турског Царства.¹²

Младотурци у Санцаку имали су против себе много оних који су се више задовољавали инерцијом и мирили с постојећим стањем, него што су тежили да плове у сусрет мору неизвјесности и промјена у политици. Губитак привилегија био је оно што им је сметало и што једино нијесу хтјели да виде. Елементи старе Турске,¹³ још лебдећи на ловорикама славе минулих времена, кад је Османлијско царство чврсто стајало на тлу три континента, никако нијесу знали да из магле расула извукну свој замутали политички брод, нити су разумјели неопходност да Цариград приступи виталним изворима регенерације државног механизма и метаморфози цјелокупног државног уређења. Фе-

⁸ Архив СР Црне Горе Цетиње (у даљем тексту: АЦГЦ), Министарство унутрашњих дјела (даље: МУД), акт 6544 од 13. XI 1908.

⁹ *Политика*, Београд, 30. IX 1908, стр. 1; *Цетињски вјесник*, 4. X 1908, стр. 1. — Бечки и пештански листови су се готово утркивали да пласирају што више гласина како би замутили односе између Турске и Црне Горе. На сличан начин су оптуживали и Београд.

¹⁰ АЦГЦ, Министарство иностраних дјела (даље: МИД), пов. 5906 од 25. X 1908.

¹¹ АЦГЦ, МИД, Црногорско посланство Цариград (даље: ЦПЦ), пов. 339 од 6. X 1908, Делеша Томановића-Греговићу.

¹² АЦГЦ, МИД, ЦПЦ, пов. 339 од 6. X 1908, Делеша Томановића — Греговићу; *Правда*, Београд, 26. IX 1908. — У уводнику „Правде“ под насловом „Не тим путем“ упозоравају се владајући српски и црногорски кругови да, последије повлачења аустроугарских регименти из Санцака, не врше упад у ову област. Савјетовано је да се с Турском закључи војни савез или бар постигне „пријатељски неутралитет“. По мишљењу уредништва листа, српско-црногорски упад у Санџак покренуо би Бугаре и Грке да крену ка Македонији.

¹³ АДСИП, Политичко одјељење (ПО), ф. 12, д. 5, повјерљиви извјештај из Петрограда од 27. VII 1908.

удално племство, ушанчено на својим посједима, никако није хтјело да прими реформе у корист потчињених хришћана. Надмени владајући слој није хтио да допусти могућност да с православног рајом буде, по закону, на равни ноzi. Санџак је био стјечиште и оних који су оставили Босну и Херцеговину и који су у конзервативној средини турске периферије нашли заштиту за своје преживјеле идеје. Европеизација Турске, у којој исламски фактор није играо безначајну улогу, текла је у Новопазарском санџаку међу муслиманским живљем лагано и уз сталне компромисе. Давање права хришћанима и нетурским народима¹⁴ стално је доводило младотурке у ситуацију да морају да одступају и да се повлаче пред разјареним старотурцима. У Санџаку, још израженије него у Турској, прокламована самоуправа је увијек била окрњена у пракси и изложена разним притисцима средине, која је у исламском полумјесецу и османлијском духу препознавала мит без кога се није могло даље. У овом превирању, ситуација у Турској није нагињала смиривању, него новом заоштравању.

Црногорска влада, свјесна опасности и суочена с озбиљним пријетњама, посветила је доста пажње изградњи одбрамбеног система у пограничним областима. У Колашину, Андријевици и Шавнику у току 1908—1909 формиране су војне команде.¹⁵

С истурених осматрачница на Цетиње су стизале вијести о приликама у Санџаку. Обавјештајна служба Књажевине Црне Горе, без обзира на скромна финансијска средства, користила је и вишеструке обавјештајце да би добила податке које је тражило Министарство унутрашњих дјела.¹⁶ Бечки листови су јављали да је Турска крајем октобра 1908. затворила границу са Србијом и Црном Гором у области Санџака. Резервисти у Пљевљима су враћени у активну службу, муслиманским сељацима је подијељено оружје, а око 2.000 Албанаца, у служби Турске, било је спремно да заустави продор црногорских и српских чета. По наредби власти, српске школе су затворене, а православни манастири стављени под надзор.¹⁷ Отоманска империја се још надала да може сачувати Санџак као своје наистуреније упориште на Балкану.

Свим обласним управама у Црној Гори било је строго наређено да обраћају посебну пажњу на странце и њихово кретање,

¹⁴ АЦГЦ, ЦПЦ, пов. 13. VII 1908, Греговић-Томановићу.

¹⁵ *Педесет година на престолу Црне Горе (1860—1910)*, Цетиње 1910, 79; Нико С. Мартиновић, *Отпор народа у Црној Гори против анексије Босне и Херцеговине*, Југословенски народи пред први светски рат, Београд 1967, 504.

¹⁶ АЦГЦ, МИД, акт 5709 од 10. X 1908; Павле Вуисић, обласни управитељ Андријевице, каже о свом обавјештајцу Александру Поповићу да „...врло добро стоји код владе турске, како се чује није био омражен ни код владе Србијанске а како је дошао у Андријевицу гледао је на сваком кораку да се удвори влади Црногорској“.

¹⁷ *Правда*, 3. X 1911, стр. 2.

и да не дају информације које би могле да представљају државну и привредну тајну.¹⁸ Црна Гора је постала обазривија и према Турској на граници која додирује Санцак. Њена обавјештајна служба је успјела да открије да је Мехмед-паша Бајровић, окупивши неколико стотина људи, био у вези с аустроугарским вице-конзулом Драшковичем, чија је резиденција била у Пљевљима. Муслимански првак је за новац придобио и неке Србе, који су се ревносно ставили у његову службу. Солидарност српског и муслиманског свијета је постојала само у почетку анексије, а доцније је почела да ишчезава. Православци из Санцака захтевали су од Црне Горе да формира складишта оружја уз границу, како би им се у случају невоље дотурило у циљу самоодбране. Истовремено је црногорска влада, преко турског посланика у Цетињу, интервенисала код Порте да се Мехмед-паша Бајровић из Пљеваља упозори како не би правио раздор међу становништвом.¹⁹ Јака пропаганда против војне сарадње са Србијом и Црном Гором била је подржана и једним дијелом финансирана од Дунавске монархије. Истицано је „... да се Црна Гора и Србија не спремају за искрену и заједничку акцију са Турском већ хоће само да увуку Турску у рат са Аустријом, па да се саме користе на рачун Турске тиме, што ће нападути на Стару Србију и заузети је“.²⁰ Ове гласине су имале снажан одјек и дониле су пометњу у иначе пометени сандачки пук. Међу муслиманима су изазвале велико узбуђење и антихришћанска расположења, а међу православнима подгријале неоправдане наде у скоро ослобођење и уједињење са Црном Гором и Србијом. Упоредо с тим, међу муслиманским становницима Санцака порастао је отпор турском уставу, а порасле су и антипатије према младотурцима. Мехмед-пашу Бајровића почели су да подржавају и Корјенићи, па се мржња према хришћанима пренијела и на ниже слојеве друштва. Насиља над православном рајом су учестала, а нападнута је и српска гимназија у Пљевљима.²¹ Међутим, било је случајева кад су поједини муслимани узимали своје православне комшије у заштиту, па су турски зулум исуслили на сопственој кожи.²² Међу муслиманима су такође регрутовани

¹⁸ АЦГЦ, МУД, акт 5910 од 10. X 1908 и акт 5972 од 15. X 1908. — Црногорска полиција је ухапсила Глигорија Теодоровича Јеленова, тобожњег руског инжењера у Турској, а српске пограничне страже задржале су код Нове Вароши грофа О. и вратиле га у Санцак, сумњајући да му је повјерен шпијунски задатак (в. АЦГЦ, МУД, акт 7421 од 29. XII 1908; *Правда*, 24. X 1908, 2).

¹⁹ МЦ, Приновљени списи (даље ПС), ф. LXI, изв. № 14 Стајна-Извољском од 14. II 1909. и тајна депеша № 9 од 30. I/12. II 1909. Стајна-Извољском.

²⁰ АЦГЦ, Погранични комесаријат Жабљак (даље: ПЖ), први извјештај учитеља Алексе Бојовића Вулу Кнежевићу, бр. 315 30. XI 1908.

²¹ Исто, Други и трећи извјештај А. Бојовића Вулу Кнежевићу.

²² АЦГЦ, МИД, Тајни фонд (ТФ), № 10 од 3. I 1909. — Ајдин Човић из беранског округа жали се и тражи помоћ, јер му је кућа запаљена као пријатељу српског народа „од зулума турскога“.

обавјештајци, а Црногорци су у исте сврхе упућивани у Санцак под видом трговине и лијечења.²³

Односи Аустро-Угарске и Црне Горе били су веома затегнути. Изгледало је да Беч само што није објавио рат Цетињу и Београду. Црна Гора није сметала с ума ни турску војну силу, јер је била прикљештена између Двојне монархије и Турског Царства. Кад се турска низамија, предвођена Шемси-пашом, примакла црногорској граници, влада Књажевине упутила је Порти у децембру 1908. енергичан протест.²⁴ Бојећи се да локални инциденти не прерасту у отворена и неповратна непријатељства, функционери књаза Николе, са знањем своје владе на Цетињу, трудили су се да изгладе пограничне сукобе. Војни команданти из Васојевића ишли су у госте код турских команданата у Санцак, а ови су им узвраћали посјету.²⁵ Контакти и разговори пограничних официра требало је да побољшају климу тешко стеченог повјерења. Санцак је представљао важно залеђе, које би морало бити осигурано од било каквих војних компликација. Само се у непомућеним односима с Турском у граничној области на сјеверу и истоку могла изградити поузданија одбрана према Аустро-Угарској на западу и југу. Чак и губитак обале или њено потпуно блокирање од стране аустроугарске флоте не би Црну Гору и њену неразвијену привреду осјетније погодили, ако би и даље могла да стиже помоћ у храни и оружју преко Турске. Добросусједски односи с Турском су налагали да се на граничној линији према Албанији, Косову и Санцаку испољи већи степен мирољубивости, пуно такта и разумијевања ситуације, а Цетиње се старало да у друпи план помјери националне емоције, од којих у том тренутку није могло да буде користи. Вајкања сандачке раје нијесу остављала равнодушним Црногорце, али са 50.000 бораца, колико је у најбољем случају Цетиње могло да мобилише, није се могла поразити турска војска и задржати аустроугарске репименте. Мудра, прагматична политика Цетиња према Турској, посебно у Санцаку, показала се правилном.

Бојкот аустроугарске робе у Турској довео је до скока цијена и у Санцаку. Муслимански свијет, поготово сиромашнији слојеви, тешко је примио такву економску политику. Многи су сматрали да је исправније да се против Двојне монархије примењују искључиво политичка средства.²⁶ Било је појединаца који

²³ АЦГЦ, МИД, ТФ, № 96 од 6. IV 1908. В. Кнежевић — Л. Томановићу.

²⁴ АЦГЦ, МИД, ЦПЦ, 415 од 9. XII 1908. Греговић-Томановићу.

²⁵ АЦГЦ, Министарски савјет, акт 175 од 4. IV 1909.

²⁶ Архив Босне и Херцеговине Сарајево (даље: АБиХС), Заједничко министарство финансија (даље: ЗМФ), З. 692 од 10. III 1909 и АЦГЦ, ЦПЦ, пов. депеша 400, 28. XI 1908. Греговић-Томановићу. — Њемачки дипломати су савјетовали Турцима да прекину бојкот аустроугарске робе и признају анексију.

су тражили да се аустроугарска војска врати у Санцак, због чега су младотурци наредили да се поведе истрага.²⁷

Црна Гора и Србија су планирале да у случају аустроугарског напада пошаљу војску у Санцак ради међусобне потпоре у борбама. Морале су опрезно да преговарају, како се Цариград не би огорчио, а двије словенске државе су биле вољне „у замену за то платити у новцу накнаду Турској и поред тога закључити с Турском уговор савеза на основу узајамне одбране“.²⁸ Београд и Цетиње су требали да предузму „улогу булевара одбране Турске противу аугарских завојевачких планова“.²⁹ Црна Гора је саставила тајни план о војној конвенцији с Турском, који се у основи поклапао са пројектом Велимировићевог кабинета у Београду. Једина разлика је била у томе што је црногорски план био мање одређен. У оба пројекта Санцак је добио доста простора. Миловановић је у више наврата истицао да је Новопазарски санцак за Турску слијепу пријеву, а за Србију и Црну Гору гупак.³⁰

Војна конвенција је требало да важи у времену 3—5 година, али се односила искључиво на турске европске територије. Цетиње и Београд су одбили да буду увучени у антируску коалицију.³¹ Дволични политичари на Босфору су се погађали с аустроугарским министром иностраних послова А. Еренталом, а истовремено су преговарали с Пашићем, Новаковићем и Вукотићем.³² Иза куртоазије и великих обећања није стајало ништа. Преговори су тапкали у мјесту и нијесу се могли назрети никакви повољни резултати. Ништа боље није прошла ни Миловановићева идеја о компензацијама на рачун Аустро-Угарске. Спајање територија Србије и Црне Горе у горњем току Дрине требало је да одијели турски Новопазарски санцак од Босне и Херцеговине. Двојна монархија није марила за такве идеје, нити је

²⁷ АБиХС, ЗМФ, З. 82 од 21. I 1909 (У новинама је писало да је 180 муслимана упутило такав апел. Ове податке сакупила је Котарска испостава у Рудом).

²⁸ МЦ, Никола I, бр. 76 од 26. IX 1908.

²⁹ Исто. — Кад је књаз Никола увјеравао турског посланика на Цетињу да не предстоји никакав црногорски упад у Санцак, нити Србија и Црна Гора желе да га међусобно подијеле, онда ову изјаву треба примити с опрезом. Она је део књажеве дипломатске тактике, јер је Санцак ушао у стратегијске планове Србије и Црне Горе (МЦ, Никола I, бр. 74 од 26. IX 1908; Радоман Јовановић, *Црна Гора и Србија за вријеме анексионе кризе (1908—1909)*, Отисак из Зборника радова приказаних на Међународном научном скупу „Велике силе и Србија пред први светски рат“, Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. IV, Одељење историјских наука, књ. 1, Београд 1976, 567).

³⁰ МЦ, Никола I, бр. 366 из 1908; АДСИП, ММ—2.

³¹ АДСИП, ПО, ф. 3, д. 6, шифрована делеша бр. 3765, Новаковић-Велимировићу из октобра 1908.

³² ДСИП, ПО, ф. 3, д. 5, Српско посланство Цариград (СПЦ), бр. 3011 од 31. XII 1908; *Споменица Стојана Новаковића*, Београд 1921, 214; *Глас Црногорца*, 22. XI 1908, стр. 1.

уважавала „етничке“ принципе које је редовно кршила у пракси, а ни као велика сила није хтјела да попусти балканским „патуљастим“ државама. И књаз Никола је сумњао, још у почетку анексионе кризе, да ће Беч бити вољан да уступи нешто територије у корист Србије и Црне Горе, па је држао да треба вршити пресију на слаби Цариград, како би се добио „ходник“ у Санџаку, довољан да се постигне државно јединство Краљевине Србије и Књажевине Црне Горе. Јован Јовановић, српски посланик на Цетињу, упозорио је књаза Николу да се такве понуде Турској оставе за боља времена.³³

Беч је хтио да разбије српско-турски блок, који се већ назирао. С друге стране, Турска се ушла у договоре с Београдом да би притегла Бугаре, али се није могла одрећи примамљиве бечке касе. Црно-жута Монархија је била упозната с хроничним бољкама турског државног механизма, а Србија и Црна Гора су процањивале да Аустро-Угарска неће кренути у рат против отоманске империје, јер с њом није изравнала рачуне.³⁴ Књаз Никола је српског посланика Јовановића обавијестио да је, из поузданих извора, сазнао да Србија хоће да купи Санџак од Турске. Књаз је очигледно страховао да Београд има више новца од сиромашног Цетиња. Он је био убијеђен да ће Црна Гора бити изиграна од Србије, јер у својим целовима нема онолико новца колико би се тражило на цариградском пазару. Књаз је, међутим, преувеличавао Портину похлепу за новцем.³⁵ Удаљењу Новопазарски санџак је доносио султановој држави сталне губитке, али би његова диоба између Србије и Црне Горе одгурнула Турско Царство не само од Аустро-Угарске већ и од Европе. Санџак се није могао предати управи Цетиња и Београда, јер би и остале балканске земље могле да истакну слична питања пред Порту. Београд је имао мучка да црногорског владара убиједи у своју лојалност и да ништа у вези Санџака не предузима без знања Књажевине.³⁶ Сумњичави црногорски књаз је добро познавао Пашићев стил, који му није био много стран. Он није у суштини осуђивао новчану понуду Турској у вези са Санџаком, нити је сматрао да је то рђаво, али је стрепио да у српско-турском погађању неће бити мјеста за Црну Гору.³⁷

Већ у јануару 1909. постигнут је начелан споразум између Турске и Аустро-Угарске о признању анексије Босне и Херцеговине. Тиме је Порта задала најјачи ударац црногорско-српским

³³ АДСИП, ЦПЦ, строго пов. 24. X 1908. Јовановић-Велимировићу.

³⁴ Архив Војноисторијског института Београд, Архив старе српске војске, Војни изасланик Цариград, п. 14, к. 17, ф. 2, бр. 160 повјерљиво, 8. X 1908; АДСИП, ММ—10.

³⁵ АДСИП, СПЦ, телеграм Јовановића-Миловановићу 7. XII 1908, као и строго пов. 19. XII 1908, Јовановић-Миловановићу.

³⁶ АДСИП, СПЦ, телеграм Миловановића-Јовановићу од 8. XII 1908.

³⁷ АДСИП, СПЦ, строго пов. 19. XII 1908, Јовановић-Миловановићу.

надама.³⁸ Књазу Николи се чинило да је настао тренутак да, у заједници са Србијом, наговори Енглезе да пораде на Порти у вези с продајом Санцака Србији и Црној Гори. Сматрао је да је пожељно да лично допутује у Београд и да са српским државницима постигне договор о акцији.³⁹

Турска узнемиреност због Санцака постала је све очигледнија како се приближавао час компромиса између Порте и Балплаца. Према аустроугарским конфидентским извјештајима, Турска је већ крајем новембра 1908 упутила четири табора војске у Нови Пазар, како би била спремна да одбије евентуални црногорски или српски упад у Санцак.⁴⁰ Слична појачања стигла су у Прибој и Пријепоље. Православни пук у Санцаку очекивао је из Црне Горе и Србије око 5.000 пушака „мартинки“.⁴¹ Шириле су се гласине да се Турци „боје невјере од Србије и Црне Горе да јој у Санцак изненада навале“ Књажев роџак Шако Петровић је спремао чете за упад у Санцак, а већа група герилаца, помогнута од попа Гедеона, концентрисала се у околини Прибоја.⁴²

У марту 1909. Русија је попустила пред њемачким ултиматумом и признала анексију, а српска влада, под притиском Аустро-Угарске, изјавила је у ноти да „... није повријеђена у правима свршеним чином који је створен у Босни и Херцеговини“.⁴³ Признање анексије од стране великих сила и Србије, повлачење снага црно-жуте Монархије из Санцака, престанак тјторства Двојне монархије у црногорској приморској зони и губитак надзора над црногорском обалом између Бара и Бојане од аустроугарске поморске полиције⁴⁴ није значило да Беч одустаје од своје експанзије према Солуну и Егејском мору. Али уступање Новопазарског санцака Турској само је ободрило Србију и Црну Гору да своје будуће војне активности усмјере према истоку и југу. Санцак је, грешком бечке дипломатије, постао привлачан и ушао је у планове Цетиња и Београда, а Турска је била утонула у бескрајне бриге, неспособна да га одбрани.

Мр Милорад Радусиновић

³⁸ *Цетињски вјесник*, 13. I 1909, стр. 1—2.

³⁹ АДСИП, СПЦ, телеграм Јовановића-Миловановићу од 7. I 1909.

⁴⁰ АБиХС, ЗМФ, З. 2131 од 31. XII 1909.

⁴¹ АБиХС, ЗМФ, З. 100 од 11. I 1909.

⁴² АБиХС, ЗМФ, З. 250 од 11. I 1909; З. 196 од 13. I 1909 и З. 452 од 1. III 1909.

⁴³ *Глас Црногорца*, 23. III 1909, 1—2.

⁴⁴ *Српски књижевни гласник*, 16. I 1910 и *Глас Црногорца*, 28. III 1909, стр. 1—2.